

Ivo Pilar prema rasnom učenju i eugenici

Površni i slabije upućeni promatrač djelovanja i lika dr. Ive Pilara mogao bi lako zaključiti kako je taj hrvatski pravnik, sociolog, političar, politički ideolog, psiholog, književnik, povjesničar (i štošta drugo), zapravo bio bojažljiv i nekonfликтan čovjek, možda čak i kukavica. Ta, glavninu svojih djela objavio je pod pseudonimom: pojavljivao se je kao »Zajedničar« i kao »Dr. Juričić«, znademo ga i kao »L. v. Südlanda« i kao »Floriana Lichtträgera«, a uza nj se vežu i neki drugi, manje poznati pseudonimi. I što onda misliti — čak i ako ne znamo da je Pilar bio načelno protivan nasilnim metodama, revolucionarnoj borbi i *pobuni masa* uopće — nego da je posrijedi mekušac, nespreman izići u javnu arenu, pa pod svojim imenom s drugima odmjeriti svoju snagu i svoje argumente.

No, sud o Pilaru nužno biva posve drukčiji kad se sjetimo da je u svim tim spisima — pa i u čitavu svome javnom djelovanju — plivao uzvodno, protiv struje te protiv općeprihvaćenih i popularnih predodžaba, shvaćanja i uvjerenja. Zato je točnije kazati ono što je sličnim riječima jednom kazao i sam: uvijek je htio biti u pravu, ali nikad nije težio tomu da bude popularan.

Nije tomu težio ni po cijenu napadaja, kleveta i potvora. Zato ga se i napadalo sa svih strana, klevetalo i vrijeđalo. Koncem 19. stoljeća napadali su ga da je *previše moderan* i da potkopava temelje tradicionalističkog shvaćanja umjetnosti i njezine uloge u nacionalnom životu; nekoliko godina kasnije napadali su ga da je *nemoderan* i da se odriče tada tako moderne intelektualističke himere hrvatsko-srpskoga »narodnog jedinstva«. Srpskim je nacionalistima i imperijalistima bio i ostao odiozan, kao tobožnji prvoborac velikoaustrijskoga kršćansko-socijalnog ekspanzionizma; neki su ga domaći katolički krugovi optuživali malne kao naprednjačkog Antikrista, a svakako kao zagriženog protivnika Crkve i svećenstva.

I u posljednjem razdoblju života, nakon skupštinskog atentata na Stjepana Radića i drugove, kad su Hrvati — kako se izrazio budući slavni jezikoslovac Adolf Bratoljub Klaić — očekivali da će narodno vodstvo zatrubiti na ustanak, Pilar je ustao protiv. Ne protiv neovisne hrvatske države, cilja kojemu je taj nesuđeni ustanak imao voditi, nego protiv trenutka njegova proglašenja i načina njegova ostvarenja, jer Pilar je držao kako bi taj *trenutak* i taj *način* u postojećim okolnostima mogli zadugo pokopati i sam cilj.

Svašta se, dakle, Pilaru spočitavalo i na sve načine ga se klevetalo, ali nikad — pa ni u desetljećima iza smrti, kad je bio proskribiran i zabranjen — nije optuživan da je rasist da je te svoje tobožnje rasističke ciljeve htio provesti dijelom i nasilnim eugeničko-rasističkim metodama. Za te nove, *originalne* i — s obzirom na sveprisutnu političku korektnost i nespremnost današnje hrvatske in-

teligencije da, što bi rekao Nietzsche, *svoje gradove gradi na Vezuvu, a svoje brodove šalje u neistražena mora* — više nego opasne, upravo pogibeljne klevete, trebalo je dočekati bar djelomično ostvarenje Pilarovih snova: obnovu hrvatske državne neovisnosti.

A posve je jasno da te dvije stvari nisu bez uzročno-posljedične veze: te nove i *originalne* klevete dolaze nakon 1990. i to listom od onih koji obnovu hrvatske države smatraju udarom na vlastite nacionalno-političke kombinacije i težnje, ili bar od onih kojima je činjenica hrvatske države ne tek nevažna, nego apsolutno negativna, natražna, *reakcionarna* pojava, ilustracija i primjer neželjenih povijesnih procesa.

Zato u taj isti rog zbornu puše šaka onih koji su, kao u Matoševoj »Mori«, nahrupili iz metaforičke *Žute kuće*: neupućeni zapadnoeuropski zaljubljenici u Jugoslaviju i jugoslavenski tobože *ružičasti komunizam*; četnički vojvoda Vojislav Šešelj sa svojim istomišljenicima, i ovdašnje iverje praksisovskog »mišljenja revolucije« u kojem je hrvatski narod, pa i njegov prosječni pojedinac koji je — kako se 2001. izrazio jedan od tih »misililaca revolucije« — zapravo »genetski poremećen srbofobijom«, pa bi taj problem, valjda, trebalo riješiti »rasnom higijenom« koja je tako tipična za jugoslavensku apoteozu i obranu *Prvog decembra*, odnosno intervencijom u *genetski kod* tog naroda, što bi trebala biti nešto nježnija i tobože civiliziranija varijanta od tretmana *željeznom štangom* u raznim dozama i bez nužnosti da se taj *napredni i humanistički eliksir* prije upotrebe nužno promucka (jer će se ionako promuckati na kostima i lubanjama, od petoprosinačkih preko Šufflayevih, do onih pridraških i studentskih iz 1971., ili onih vukovarsko-škabrinskih iz 1991.).

A što je još, osim toga političkog nazivnika, zajedničko onima koji Pilara optužuju za rasizam?

Zajedničko im je to da uopće nisu pročitali čak ni njegova objavljena djela, kao i to da o njegovu životopisu, pa i o hrvatskoj političkoj i kulturnoj povijesti njegova doba, znaju otužno malo.

Tako jedan od njih — inače profesionalni povjesničar koji je, zahvaljujući tomu što je stranac i što Hrvati, kako se izrazio još Juraj Križanić, pate od *ksenomanije*, pa je u neku ruku postao intelektualni guru skupine ovdašnjih historiografskih epigona i praznoglavaca — vrlo suvereno tvrdi da je povjesničar Milan Šufflay na Sveučilištu zapravo predavao antropologiju, da je arheolog Ćiro Truhelka, inače dugogodišnji direktor sarajevskoga Zemaljskog muzeja, zapravo bio na čelu nekakvoga fantomskog, nepostojećeg, »zemljoradničkog«, »poljoprivrednog muzeja«, da su po Bosni i Hercegovini harale nekakve »frankovačke legije«, a tamošnji Srbi su 1914. strpani u koncentracijske logore.

Naravno, niti su Srbi 1914. strpani u logore, niti je Frankovih »legija« u BiH ikad bilo, ali to neznanje čovjeka ne priječi da stvara apodiktičke zaključke. Baš naprotiv — on ih i stvara lako zato što znade malo ili nimalo.

Jedan povjesničar nalazi da je Pilar bio rasist, jer da je htio ojačati hrvatstvo »mešanjem rasa, ženidbom Dalmatinaca, Hrvata i Bosanaca«. Nestrpljivo čekamo da nam se objasni tko su ti *Dalmatinci*, tko *Hrvati*, a tko *Bosanci*, i kojim to oni različitim rasama pripadaju, da bi došlo do »mešanja rasa« i popravljanja tobožnje hrvatske rase.

Jedan filozof tvrdi, poput Šešelja, da je Pilar branio »prilično rasističke poglede«, odnosno da je zastupao »politički prilično ekstremno« filozofsko razmišljanje te pozivao »na nacionalno homogeniziranje tonom koji anticipira užase devedesetih«, a nekoliko stotina metara od zgrade Instituta koji nosi Pilarovo ime, jedan je sociolog objašnjavao svojim studentima sukobe Hrvata i nekakvih »Romeja«, uvjeravajući ih da je Pilar bio ne samo istaknuti prvak Hrvatske seljačke stranke, nego i ponajvažniji pobornik rasnog tumačenja nastanka i postojanja hrvatske nacije.

Ali, da dalje ne nižemo takve i slične besmislice koje nam se serviraju sa sveučilišnih katedara, što je zapravo istina kada je riječ o Pilaru, o rasnome učenju i eugenici?

Razvitak rasnog učenja, s njegovim neposrednim poticajima iz doba reformacije, može se jasno pratiti od prve polovice 17. stoljeća, sa žarištima u Njemačkoj, Engleskoj i Francuskoj. U tim je zemljama, napose od doba prosvjetiteljstva, objavljeno mnoštvo rasprava o navodnoj rasnoj nejednakosti, a mit o germanskoj — osobito anglosaksonskoj i nordijskoj — rasnoj nadmoći narastao je do te mjere da je anglosaksonski rasizam nadahnjivao i američki pokret za neovisnost, a ugledni *Edinburgh Revue* u siječnju 1844. je pisao kako nijedan razuman istraživač više ne dvoji o tome da rasna pripadnost ima veliku ulogu u stvaranju nacionalnoga karaktera.

Iduću etapu u širenju rasnog učenja iznijeli su zapadnoeuropski, osobito njemački jezikoslovci, na plećima svojih romantičnih hipoteza o jeziku kao odrednici rasne pripadnosti. Smatrajući da je sanskrit prajezik iz koga su se razvile europske jezične skupine, oni su najzaslužniji za nastanak ne samo shvaćanja o postojanju triju glavnih rasa (germanske, romanske i slavenske), nego i za nastanak i afirmaciju pojma *arijanstva*, koji se je ranije češće koristio u obliku »arijstvo«, odnosno kao *Aryan* (engl.), *Arier* (njem.) i *Aryen* (franc.), s pripadajućim izvedenicama.

Taj pojam ne dolazi od naziva jedne ranokršćanske hereze, nego — kao što je 1808. istaknuo njemački pjesnik, filolog i indolog Karl Wilhelm Friedrich Schlegel — iz sanskrt, gdje bi značio »plemenit« (*edel, noble*) ili »istaknut« (*herorragend, distinguished*). U Europi je taj pojam prvi upotrijebio francuski orijentalist Abraham Hyacinthe Anquetil-Du Perron, u svom prijevodu *Aveste*, zbirke staroiranskih svetih tekstova, objavljenom 1771. u Parizu pod naslovom *Zend-Avesta, ouvrage de Zoroastre*.

Prema tumačenju koje je nastalo u Europi u prvoj polovini 19. stoljeća, pojam »arijski«, odnosno »arijanski«, imao bi se odnositi na pučanstvo koje je govo-

rilo arhaičnim indoeuropskim prajezikom te u predpovijesno doba nastanjivalo područje starog Irana i sjevernih dijelova Indijskoga potkontinenta. To pučanstvo svijetle puti zauzelo je staru Indiju, a potom presudno oblikovalo indijsku kulturu i vedsku religiju.

Pojam se je, dakle, ponajprije odnosio na jezik, a ne na rasu, ali će se to značenje proširiti usporedno s poistovjećanjem jezičnih skupina i rasa. Zato će »arijstvo«, odnosno »arijanstvo«, jedno vrijeme biti istoznačno s indoeuropskim jezicima, dok će mu se značenje kasnije suziti na indoiranske, odnosno indoarijske jezike, a još kasnije — napose u nacionalsocijalističkoj inačici rasne teorije — označavat će tobožnju plemenitu, superiornu rasu koju odlikuje svijetla put, svijetla kosa i oči te duguljasti (dolihocefalni) oblik glave.

No, i ta nacionalsocijalistička manipulacija rasnim teorijama naslanjala se je na puno starije i široko prihvaćene teorije, one koje je Fritz Kahn, austrijski Židov cionističke orijentacije, u svojoj knjizi *Die Juden als Rasse und Kulturvolk*, koja je u nekoliko izdanja objavljena ubrzo nakon Prvoga svjetskog rata, sažeo u misao da je od 1000 učenih Europljana njih 999 tvrdo uvjeren u autentičnost svoga arijskog podrijetla, budući da je u 19. stoljeću teorija o arijskome podrijetlu europskog pučanstva postala dogmom (»Heute sind von 1000 gebildeten Europäern 999 von Authentizität ihrer arischer Abkunft überzeugt. [...] Die Ariertheorie hat das 19. Jahrhundert wie ein Dogma beherrscht.«).

Novi zamah rasnom učenju dale su evolucionističke teorije — koje su ujedno otvorile vrata novim manipulacijama i zloupotrebama — napose one lamarckističke i darvinističke. Na filozofsko-sociološkome području, na odjecima ponajprije djela Herberta Spencera, procvast će razne inačice biologističkih teorija, sve do *socijalnog darvinizma*. Njihove posljedice na vjersko-religijskome i kulturnome, a potom i političkom planu, bile su nesagledive. Na istome duhovnom humusu i u svjetlu velikog napretka prirodnih znanosti i tehnologije, Darwinov će nećak Francis Galton 1883. promovirati *eugeniku*, odnosno učenje o tobožnjem popravljaju ljudske rase. Radilo se o tome da se, kako se izrazio Galton, »podobnijim rasama ili pasminama« (*more suitable races or strains of blood*) na organiziran način, pa i državnim intervencijom, omogući stjecanje nadmoći nad »manje podobnima« (*less suitable*).

Kao dan je jasno kakve je posljedice implicirala takva etička pozicija (pozicija koju su njezini najgorljiviji pristaše bez krznanja proglasili novom religijom), ali je ona u zapadnome svijetu uskoro postala pravom modom, jer — kako se uoči Prvoga svjetskog rata izrazio Richard Goldschmidt, profesor zoologije na Sveučilištu u Münchenu — više nitko u znanstvenome svijetu nije dovodio u sumnju načelo da za ljude moraju vrijediti isti zakoni koji vrijede za životinje i biljke. Drugim riječima, ako se kod životinja i biljaka mogu popraviti njihova svojstva i uzgojiti nove sorte odnosno rase, onda je uz pomoć eugenike — dakle »rasno-higijenskim putem«, moguće popraviti i ljudske rase, odnosno ljudski rod. Potrebno je samo eliminirati *slabe*, *inferiorne*, one koji *kvare rasu*.

U praktičnoj primjeni prednjačili su Amerikanci i zapadni Europljani. Desetci generacija i hrvatskih srednjoškolaca i sveučilištaraca ostali su pošteđeni čak i najosnovnijih obavijesti o mnoštvu ljudi koji su zatočeni, zatvoreni u duševne bolnice ili jednostavno sterilizirani da ne *kvare rasu*. Znali smo samo za mračnu i mračnjačku nacionalsocijalističku zloropotrebu biologije — neki su nacionalsocijalistički ideolozi govorili da njihovo učenje i nije ništa doli primijenjena biologija — ali za slične zloropotrebe i slične, iako nešto manje zločine u demokratskome svijetu nismo nikad čuli, jer bi vijest o tome mogla zbuniti naše mozgove koji vole misliti u jasnim i jednostavnim slikama.

Pogotovo nismo znali i nisu nas učili o rasnome i rasističkom utemeljenju jugoslavenstva, o tobožnjoj »jugoslavenskoj rasi« i njezinoj vidovdansko-kosovskoj mitologiji koja je pretendirala postati posebnom poganskom, jugoslavenskom religijom, niti su nas učili o apostolima te religije — od Jovana Cvijića do Slobodana Jovanovića, od Jovana Skerlića do Jovana Dučića, od Milana Marjanovića do Ivana Meštrovića, od Vladimira Čerine do Tina Ujevića te od ORJUNA-e do Josipa Smodlake. Nisu nam govorili što su zapravo značile teze o »istokrvnoj braći«, o »jednom i jedinstvenom jeziku«, pa i o »bratstvu i jedinstvu naših naroda« (iako smo osjećali da se to *bratstvo i jedinstvo* malo odnosi na, recimo, Hrvate i Makedonce, a da se puno odnosi na Hrvate i Srbe).

Nikad u našim školskim udžbenicima nismo pročitali da su mladići služili vojsku daleko od rodnoga kraja i zato da bi se poticali »miješani brakovi«, s ciljem jugoslavenskog amalgamiranja. Nikad nam nitko nije kazao da je odmah nakon nastanka prve jugoslavenske države, u sklopu Ministarstva narodnoga zdravlja, bilo utemeljeno *Odeljenje za rasnu higijenu* (kojemu je na čelu bio istaknuti jugointegralist Andrija Štampar), i da je to Ministarstvo priredilo »Nacrt zakona o braku«, čiji je prvi paragraf glasio: »*Podanik Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca ne može sklopiti brak sa članom crne, crvene ili žute rase.*«

Nismo to učili da se ne zbudimo, da u našim predodžbama Jugoslavija i jugoslavenstvo ostanu što neviniji i što umiljatiji te da se rasistima može proglasiti one druge, one kojima je jugoslavenstvo trn u oku.

To je, dakle, mjesto na kojem u ovu pripovijest ulazi Ivo Pilar.

Iako je u mladosti, kako sam kaže, bio apostol ideje hrvatsko-srpskoga narodnog jedinstva, i premda je još kao mladi odvjetnik simpatizirao s mnogim naprednjačkim idejama, u jednoj fazi čak i s naprednjačkim stranačkim organiziranjem, Pilara je stvarnost u Bosni vrlo brzo oslobodila iluzije da su Hrvati i Srbi jedan narod, pa ga je slijedom toga mimoišlo i rasno učenje, koje njegovi jugoslavenski orijentirani vršnjaci i dojučerašnji znanci i prijatelji objeručke prihvaćaju upravo početkom 20. stoljeća. U to se doba, naime, na sve strane i s kojekakvim značenjima piše o »rasi« i »rasnosti«, o »sukobima rasa« i »rasnoj borbi«.

Pilar u javni život ulazi pred kraj 19. stoljeća, i sudjeluje u mnogim političkim borbama i previranjima, objavljuje mnoge spise, a mnogi ostaju u rukopisu, sačuvani do danas. No, u prva dva desetljeća svoga javnog djelovanja on pojam

»rasa« ili bilo koju izvedenicu iz tog pojma nije upotrijebio ni jedan jedini put (da ne spominjemo Milana Marjanovića ili Tina Ujevića: kod jednoga Frana Supila taj pojam, recimo, u isto doba nalazite nekoliko stotina puta!).

Kad 1915. i 1917. pod pseudonimom objavi svoju raspravu *Svjetski rat i Hrvati*, Pilar će taj pojam upotrijebiti svega jednom, prvi put, onda kad spomene kako bi poraz Središnjih sila značio pobjedu anglosaksonske rase. Knjiga je pisana na hrvatskome jeziku i namijenjena hrvatskom čitatelju, pa je zato taj pojam upotrijebljen samo jednom: on nešto znači samo jugoslavenski orijentiranoj inteligenciji, a prosječnom Hrvatu još ne govori ništa.

No, kad u isto vrijeme piše — a 1918. i završava — svoje *Južnoslavensko pitanje*, tada će Pilar taj pojam s raznim njegovim izvedenicama, na 800-injak stranica knjige upotrijebiti ukupno 65 puta, u što su uključeni i naslovi djela drugih autora te citati iz njih. Knjiga je namijenjena austrijsko-njemačkome čitatelju, odnosno europskoj javnosti — koja sva pliva u »rasnome učenju« — pa je zato upotreba tog pojma nešto češća. Međutim, od stotina ili čak tisuća naslova o rasnoj problematici, koji su do tada objavljeni na njemačkome i francuskom jeziku, koje je Pilar tečno govorio i na njima pisao, u vrlo obilnoj bibliografiji *Južnoslavenskog pitanja* on je spomenuo samo jedan koji u naslovu ima pojam »rase«: raspravu austrijskoga književnika Adolfa Harpfa (1857.—1927.) pod naslovom *Istok i Zapad: usporedne kulturne i rasne studije*, objavljenu 1905. u Stuttgartu.

Osamnaest puta — u što su uključeni i brojni citati — Pilar će pojam »rase« s njegovim izvedenicama spomenuti u *Borbi za vrijednost svoga »Ja«*, a po jedan put u svojim raspravama o vjersko-kulturnoj prošlosti Hrvata i Balkanskog poluotoka: »Bogomilstvo kao religijozno-povjestni te kao socijalni i politički problem« i »Bosansko bogomilstvo i Grgur Ninski«, objavljenima 1929. u Novoj Evropi, dok u raspravi »O dualizmu u vjeri starih Slovjena i o njegovu podrijetlu i značenju«, taj pojam nije spomenut ni jedan jedini put, baš kao ni u objavljenim polemikama ili sačuvanim, danas uglavnom i objavljenim, pismima.

Statistika, dakle, pokazuje da Pilar pojam »rasa« upotrebljava nešto češće samo u svoja dva djela, i to ona koja su nastala između 1917. i 1921. godine, dakle u vrijeme kada su patetične fraze o jugoslavenskoj rasnosti na vrhuncu, kad se o njima iz dana u dan piše u novinama i političkim pamfletima te u etnografskim i antropogeografskim spisima. Nešto češće i nešto intenzivnije će se antropološkim temama pozabaviti sredinom 1920-ih, kad je bio na čelu Sociološkog društva u Zagrebu i u vodstvu njegove Antropološke sekcije. U to je vrijeme i on imao na umu onu Spencerovu misao da je sociologija nezamisliva bez biologije.

No, kako ne bi bilo nikakve dvojbe i kako se ne bi poseglo za onom da se statistikom mogu dokazati i posve oprečne teze, valja istaknuti: Pilaru nikad, baš nikad rasna pripadnost ili rasno podrijetlo nisu osobito važna sociološka kategorija, a pogotovo mu nisu ključni čimbenik povijesti.

Za nj trajno postoji samo pet kategorija: pojedinac — obitelj — stalež — narod/nacija — država. To su kategorije o kojima razmišlja i u kojima promatra sudbinu svog naroda. A osjećaj pripadnosti jednom narodu uvijek veže uz vlastiti izbor pojedinca, nikad uz njegovo etničko, a kamoli rasno podrijetlo: čovjek je u prvom redu ono što želi i što nastoji biti, a ne ono što su mu bili roditelji i što je od njih naslijedio.

O eugenici je, pak, Pilar ostavio svega nekoliko fragmenata koji potječu iz prvih godina poslije Prvoga svjetskog rata, dakle iz vremena kad je to učenje bilo na vrhuncu popularnosti, pa jedva ima intelektualca koji ga je ravnodušno zaobilazio. Ponajvažniji je onaj u *Borbi za vrijednost svoga »Ja«*, kad Pilar kaže da je postrijedi mlad nauk koji u Europi hrpimice dobiva pristaše. Obećava da će o eugenici više pisati na drugome mjestu, ali — to nikad nije učinio. Da mu je bila pri srcu, ne treba dvojiti da bi to učinio.

A kako bismo bili načistu s time, imajmo na umu da je *Borba za vrijednost svoga »Ja«* dovršena 1921. godine, dakle, deset godina prije nego što je Katolička Crkva — papinskom enciklikom *Casti conubii* od 31. prosinca 1930. — formalno izrazila prve rezerve prema eugenici, ne osuđujući je ni tada u cijelosti i generalno. Nisu papinske enciklike bile akti koji su determinirali Pilarovo razmišljanje, ali je i to potrebno istaknuti kako bi se pokazalo da je svrstavanje Ive Pilara u pristaše rasnog učenja i eugeničare najobičnija izmišljotina, odnosno kleveta u kojoj *ima sustava...*

• Tomislav Jonjić